Сумні, дуже сумні вертались Ігореві дружинники в Київ без князя.

Сумні стали перед княгинею Ольгою:

— Княгине, ти вже вдовиця! — сказав аж по хвилині Стемид.

— Що, як?! — скрикнула княгиня й під наглим ударом страшної вістки впала зомліла на руки придворних жінок.

Сумні стояли дружинники, не знаючи, що їм діяти. А жінки заходилися біля княгині, привести її до памяті старалися. Княтиня розплющила очі й звернула їх на безрадних дружинників.

— Оповідайте все! — сказала по хвилині.

— Та може тепер недобре, може трохи пізніше? — процідив Стемид.

— Ні, ні, тепер, зараз! Мені вже легше, я все видержу, — сказала княгиня, на ослоні сідаючи.

І Стемид оповів усе, як було, як князь остався сам ще раз стягати полюддя для себе з деревлян, як деревляни повстали проти князя Ігоря, як зловили його, як жорстоко покарали.

Княгиня слухала, здавалося, спокійно, та з затисненими губами.

Коли Стемид скінчив оповідати, кормилець60

[60] Кормилець — високий урядовець, що займався вихованням княжих дітей, виховник, опікун.

[61] Ладо — муж, чоловік, милий. Слово це часто приходить у приспівах до веснянок: "Ой, ладо, ладо!", "Ой, дід ладо!" тощо. Поганські наші предки вірили в бога Лада й у богиню Ладу. Ладо був богом щастя, родинного ладу й весілля. Лада богинею любови, краси й усякого гаразду.

Асмуд узяв княженка Святослава за рученьку, привів його перед княгиню й так сказав:

— Княгине, ти мусиш зробити так, як вимагає стародавній закон — закон кривавої помсти. Кров князя Ігоря, твого чоловіка й великого князя київського, кличе до тебе: "Жінко моя, помстись на деревлянах за смерть лада61 твого, а ні, то дух мій на цьому світі тобі спокою не дасть!" І цей син твій малий, сирота Святослав, кличе до тебе: "Нене, помстись за смерть батька, а то я тебе за матір не признаватиму!"

А княгиня обняла синочка та сказала:

— Помщусь, синочку, помщусь! Знаю я той стародавній закон і помщусь за смерть чоловіка мого й великого князя Києва! Помщусь, присягаю перед Сонцем Трисвітлим, Дажбогом ясним і вогнем Перуна грізного!

А жрець Радослав:

— Пам'ятай, Княгине, присягу, а свідками твоєї присяги я, жрець Перунів, кормилець Асмуд, воєвода Свенельд і дружинники княжі. За зламання присяги жде, за звичаєм, страшна кара — смерть у вогні.

— Додержу! — сказала княгиня твердо.

І стала Ольга підготовляти похід на деревлян.

Коли все було готове, рушила з великими силами на деревлянську землю.

— Асмуде, — сказала — бери теж Святослава, хай і він мститься за батькову смерть!

І вийшло військо деревлян проти Ольжиного. Коли вже обидва війська стали проти себе, сказала Ольга:

— Святославчику, зачинай бій!

І підніс малий Святослав слабою ще рученькою важкого списа й кинув на деревлян. І спис пролетів проміж вуха коневі й ударив у землю біля коневих ніг.

І сказали Асмуд і Свенельд до дружини:

— Князь почав уже, рушайте ж, дружино, за князем!

І кинуласьс Ольжина дружина на деревлян з окликами:

— Слава князеві Святославові, слава княгині Ользі!

Не видержали деревляни напору Ольжиного війська, подалися. Пустилися тікати. Ольжине військо гналося за ними. Частину повбивало, а решта поховалася по городах. Найбільше ж в Іскоростені.

— Ідемо на Іскоростень усіма силами! — сказала Ольга. — Це ж вони вбили мого чоловіка й князя вашого.

І обступило Ольжине військо город Іскоростень. Нема куди й висмикнутися іскоростенцям. Та вони не журяться — стіни кріпкі, харчів доволі, вода в городі.

Рік цілий стояла Ольга під Іскоростенем, та не могла взяти його ні голодом, ні приступом. Хоробро боронилися іскоростенці. Знали ж, що не милувати їх буде Ольга.

І післала Ольга до них посла, щоб сказав їм:

— Чого хочете досидіти? Уже всі ваші городи піддалися, мені й дань заплатили й обробляють свої ниви та землі свої, а ви хочете вимерти з голоду, не давши дані.

Деревляни сказали:

— Ми радо дали б данину, та ти хочеш за смерть свого чоловіка помститись.

А Ольга веліла їм відповісти підступно:

— Я вже не хочу мститися, тільки хочу взяти від вас невеличку данину. Коли замирюся з вами, відійду назад.

А деревляни сказали:

— Чого хочеш від нас? Радо заплатимо медом і шкурами.

Вона ж відповіла їм:

— Сьогодні в вас немає меду, ні шкур. Я небагато жадаю: дайте мені від диму по три голуби й по три горобці! Не хочу накладати великої дані, як мій чоловік. Знаю, що ви знемоглися за рік облоги.

Зраділи деревляни. І зібрали від двора по три голуби й по три горобці та післали до Ольги з поклоном.

І Ольга сказала їм:

— Це вже ви покорилися мені й моєму синові. Вертайтеся в город! Я завтра відступлю від Іскоростеня й вернуся в Київ.

З радісною вісткою вернулися деревлянські посли в город: "Ольга завтра відступає від города".

І зраділи на цю вістку люди в городі.

А Ольга веліла роздати кожному дружинникові по голубові або горобцеві.

[62] Чир — порохно дерева, що його ще й досі в нас подекуди, не маючи сірників, уживають, щоб добути вогню кресалом.

І наказала, щоб кожному голубові й горобцеві привязати ниткою чир,62 загорнений у малі платочки.

— Коли смеркнеться, запаліть чир і пустіть усіх голубів і горобців! — наказала.

І полетіли голуби та горобці в город. Голуби в голубники, а горобці в гнізда під стріхи. І зайнялися голубники, хати й клуні та стайні. Не було обійстя, де не горіло б. І годі було гасити, бо всі обійстя горіли. В переполосі стали люди тікати з города. А Ольга наказала людям своїм ловити їх.

Так Ольга взяла підступом город. Старшину города покарала смертю, а нижчих — одних веліла повбивати, а других віддала в рабство своїм боярам і дружинникам.

Тільки дуже невелике число залишила в городі й наложила на них дань велику. Дві частині дані йшло на Київ, а третина на Вишгород, бо був це Ольжин город іще за Ігоря.

І пішла Ольга по деревлянській землі з сином своїм і з дружиною й настановляла закони та данину.

Горда та вдоволена верталася княгиня в Київ.

Біля церковці святого Іллі, що була вже тоді в Києві, стояв гурток християн. Між ними сивий старець, сліпий уже. За руку держало його мале дівчатко.

Ольгу відразу зацікавила постать старця. Пізнала. Згадала свої дитячі роки, згадада незвичайного гостя, який віщував їй, що буде княгинею.

Так, це він, це той самий старець.

— Старче, — сказала, — яка шкода, що ти не можеш бачити мене. Я та сама Ольга, що ти їй, як була ще малою дівчиною, випророкував князювання. — Твое пророцтво здійснилося — я княгиня Києва.

А старець підняв сліпі очі вгору, простягнув руки та гукнув:

— Ти велика грішниця, княгине Ольго! Кров невинних громадян на твоїх руках!

— Не невинних, вони вбили чоловіка мого! Я виконала свій обовязок кривавої помсти, — сказала Ольга голосом, наче оправдувалася.

— Господь велить ворогам прощати, не мститися — сказав старець урочистим голосом.

— Княгине, вели покарати старця за образу твою! — просили дружинники.

— Ні, — сказала Ольга, — йому вільно говорити, бо він мені долю провіщав.

І відїхала — а старець остався. Вітер доніс іще за княгинею слова старця:

— Кайся, Ольго, кайся за гріхи твої!

Від цієї зустрічі Ольга не мала спокою.

І часто бачили люди, як вона заходила до старця, що жив біля церкви святого Іллі.

Ніхто не знав, чого. А він навчав княгиню правд Христової віри.